

OMLADINSKE RADNE AKCIJE: KONTINUITETI I ODMACI IZ ISKUSTVA AKCIJAŠA

ANDREA MATOŠEVIĆ

Omladinske radne akcije (ili samo radne akcije) važan su element u gradnji Jugoslavenskog socijalističkog društva i infrastrukture. Organizirane još tijekom II. Svjetskog rata do 1990 na njima je sudjelovalo više od 2 miliona omladinaca. Različite faze njihova organiziranja uvjetovale su i razlita kvalitativna iskustva omladinaca-brigadira.
Ključne riječi: radne akcije, brigadiri, udarništvo, Jugoslavija, socijalizam

Youth labor actions (or simply labor actions) were an important element in building Yugoslav socialist society and infrastructure. Held from the Second World War until the 1990s, over two million Yugoslavs participated in them. However, different phases of their organization resulted in different qualitative experiences of labor brigade members.
Keywords: labor actions, labor brigade members, shock-work, Yugoslavia, socialism

U jeku radova na prvoj „obnovljenoj“ saveznoj radnoj akciji na izgradnji Autoputa Bratstva i jedinstva koji se imao protezati od Ljubljane do Đevđelije u južnoj Makedoniji, a koja je započela 1958.¹ sociolog i istraživač-sudionik, Rudi Supek, primijetio je da „Visoko razvijena industrijska organizacija rada oduzima pojedincu ili slobodno udruženoj grupi mogućnost radnog podviga. U radnoj akciji je takva mogućnost otvorena, a nepredviđene prirodne nepogode pretvaraju tu mogućnost u radni heroizam“ (Supek 1963: 87). Navedeni je citat višestruko indikativan - u periodu jugoslavenskog poraća kada se izgradnjom i obnovom,

* Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom “Stvaranje socijalističkoga čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma” (1718).

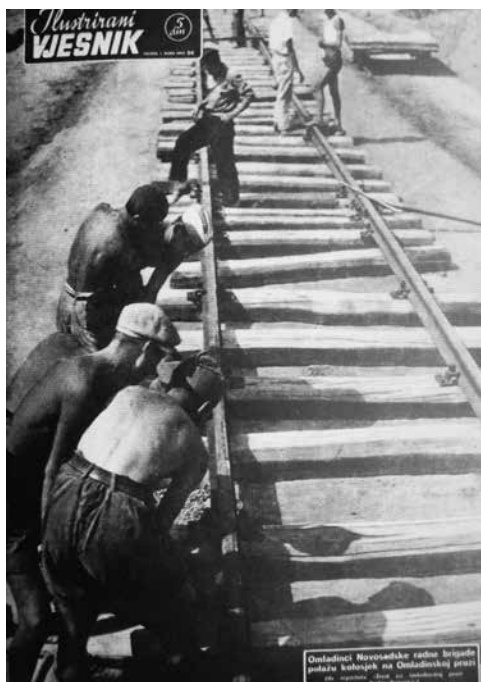
¹ Autoput Bratstva i jedinstva najveća je radna akcija omladine Jugoslavije, a trajala je ukupno 9 godina i na njoj je sudjelovalo više od pola milijuna graditelja. Za ovaj članak važna je informacija kako ta radna akcija predstavlja „svojevrsni spoj starih i novih omladinskih radnih akcija. Građena je u dve faze. U prvoj, u periodu 1948-1951. godine od Beograda do Zagreba dužini od 400 km, kada se i prestalo sa organizovanjem velikih saveznih radnih akcija. U periodu 1958-1964. godine Zagreb je povezan s Ljubljanom, Beograd s Nišem, Skopljem i Đevđelijom, tako da se ovaj auto-put simboličnog naziva proteže od krajnjeg severa zemlje do krajnjeg juga“ (Kovačević 1981: 204). Nadalje, razlike između prvih, poratnih i naknadnih radnih akcija koje će činiti i jednu od tematskih okosnica ovoga rada, značajne su: „Auto-put iz prve faze, zajedno s prugama, delo je i simbol jedne generacije. A auto-put iz druge faze – delo je i simbol druge generacije. Razlike su veoma upadljive. Nekad skoro da i nije bilo mehanizacije – zamenjivali su je kramp, lopata i kolica. U drugoj fazi s omladinom na trasu stizala su i građevinska poduzeća s moćnim mašinama. Više nije bio potreban velik broj brigadista, pa je bilo teško da se od prijavljenih za akcije odabere tek svaki četvrti. Umesto osam, deset i više časova, sada se radilo samo šest, i to obično na lakšim poslovima nego ranije“ (Isto.). Za podatke o ostalim poratnim saveznim omladinskim radnim akcijama poput Brčko - Banovići, Šamac - Sarajevo, Banja Luka - Doboj, Novi Beograd kada je „omladina Jugoslavije svojoj državi darovala 60 miliona radnih dana sa ili bez predznaka ‘dobrovoljni’“ vidi: Selinić 2005 i Mihailović 1977/78: 39-41. Pored saveznih organizirane su republičke kao i radne akcije lokalnog karaktera i značaja.

barem deklarativno, nikoga ne „ostavlja na marginama života“ (Levinas 2003: 52), jer se rad, ne samo na radnim akcijama, već i u svakodnevnom radu u cjelokupnoj privredi, konstruira kao politička i antropogonijska kategorija u kojoj je sudjelovanje imalo biti masovno. No, kasnih pedesetih godina on gubi takav radno-herojski, ali i opće-društveni masovni predznak. Mjesto na kojem „radno junaštvo“ u vidu specifičnog udarničkog zalaganja, entuzijazma, odnosno pregalaštva i djelomično, pokazat ćemo, „selektivne masovnosti“ ipak najintenzivnije opstaje, upravo su Omladinske radne akcije. Također, u Supekovom citatu važnim nam djeluje naglašavanje međuzavisnosti prirode, nužnosti postojanja „prirodnih nepogoda“ i rada koji će u suprotstavljanju *naturi* pak mijenjati prirodu ljudi, odnosno omladinaca koji iz te interakcije izlaze kao možebitni heroji - udarnici. To su samo neke od karakteristika kojima je obilježeno omladinsko radno pregalaštvo na akcijama koje započinju još tijekom Drugog svjetskog rata, 1942. godine u Sanačkoj dolini, gdje je „brigada od oko dvije tisuće omladinaca, većinom djevojaka, ispred neprijateljskih bunkera za 90 dana noćnog rada požnjela, ovrta i prenijela na slobodni teritorij 120 vagona žita i 150 vagona voća i povrća“ (Supek 1963: 9), a do 1990. „više od 2 miliona mladih Jugoslavena učestvovalo je u ovakvim projektima“ (Popović 2013: 289).

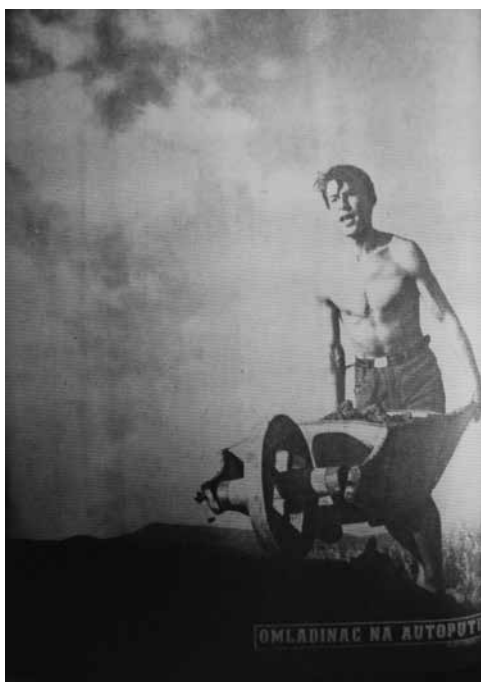
Iako radne akcije ili volonterski rad nipošto nisu isključivo jugoslavenska ili šire socijalistička specifičnost, već se kroz dvadeseto stoljeće organiziraju u zemljama socijalističkoga državnog uređenja kao i, primjerice, u Francuskoj, Velikoj Britaniji ili Sjedinjenim Američkim Državama, dakle u različitim ekonomskim, političkim i socijalnim kontekstima (Gillette 1968), u ovom ćemo tekstu posebice naglasiti razliku između prvih i naknadnih radnih akcija u Jugoslaviji kako bismo pokazali odmake, ali i kontinuitete između dvije faze implementacije fenomena koji će, nerijetko, u značajnoj mjeri i s različitim kvalitativnim predznakom obilježiti živote sudionika omladinaca - brigadira. Upravo će nam usmeno-povijesna metoda ili *from the brigadier's point of memory-view* pomoći u detekciji pojedinih formativnih aspekata radnih akcija, ne zato što bi „povijest koja ne uključuje usmeno-povijesne izvore tamo gdje su dostupni bila nepotpuna po definiciji“ (Portelli 2003: 72), već stoga što pojedine informacije, koliko nam je poznato, nisu zabilježene. Tim je značajnije što nekoliko kazivača, odnosno kazivačica,² s oprečnom motivacijom i emotivnom participacijom po pitanju odlaska, sudjelovanja pa i naslijeđa radnih akcija svjedoče o vrlo sličnom odnosu organizatora³ naspram njihove radne svakodnevnice, discipliniranja, ali i, *nota bene*, tijela. Zadiranje u regulaciju radnog dana i radnog učinka bilo je donekle očekivano i, kažu, priželjkivano, dok je višemjesečna interferencija sa ženskim prirodnim tjelesnim ciklusom na poratnim akcijama istaknuto kao uznemirujuće, ali i s vremenskim

² Rad će biti pisan kroz snažnu, iako ne i isključivu, prizmu šest kazivačica i kazivača koji su sudjelovali na poratnim saveznim, republičkim i lokalnim radnim akcijama, među kojima su neki radili na sva tri „nivoa“, dok su ostali, nerijetko i po nekoliko puta, volontirali isključivo na saveznim odnosno republičkim radnim akcijama. Razgovori s kazivačima vođeni su između srpnja i prosinca 2014. godine na području Istre.

³ Omladinske radne akcije su organizirali i vodili SKOJ, USAOJ, NOJ, SSOJ (Švabić 1979: 266).

Slika 1. *Ilustrirani vjesnik*, 1. rujna 1946. Broj 54.

Slika 2. *Ilustrirani vjesnik*, 16. travnja 1949. Broj 199.

Slika 3. Takmičimo se u čast godišnjice V. kongresa KPJ 1948 (*Umjetnost uvjeravanja. Oglašavanje u Hrvatskoj 1835-2005.*, Feđa Vukić, ur. Zagreb: Hrvatski oglasni zbor, 2006)

odmakom od gotovo sedamdeset godina, prihvatljivo „nužno zlo“. Ipak, to je jedan od rijetkih negativnih motiva koji kazivači spominju i vezan je isključivo za poratni period, dok će „obnovljene“ radne akcije „druge generacije“ odista imati sasvim drugačiji akcent i u većoj će mjeri naglašavati isprepletenost rada, kulturne produkcije, sportskih natjecanja i drugarstva među brigadirima na jednomjesečnim i sada gotovo isključivo „ljetnim“ boravcima diljem Federacije. Tu razliku u artikulaciji radnog fenomena smatramo posebno važnom u stvaranju novih socijalističkih ljudi, jer radne akcije „prve generacije“ uronjene u opći društveni kontekst socijalističkog „novog duha“ s tendencijom „približavanja umjetnosti narodu“ (Duraković 2010: 54), ali i opismenjavanja (Koren 2012: 68-70) i nalaženja balansa ili pak dokidanja razlika između manualnog i umnog rada izraženog u liku višeslojnog i u mnogočemu samo zamišljenog Junaka rada - *udarnika* (Matošević 2011), bile su uvelike orijentirane na iscrpljujući obnoviteljski i izgraditeljski rad ponekad i uz „mnoge ozljede pa i smrtne ishode“ (Nametak 2014: 442). Na mjestima gdje smjene na dobrovoljnom radu traju od osam do dvanaest sati ostaje malo vremena i snage za kulturnu nadogradnju unatoč egalitarnoj ideji da radnici s kulturom budu upoznati i da je s užitkom konzumiraju te po mogućnosti i proizvode. Taj će općedruštveni ideal *novog radnog* čovjeka biti ostvaren tek na radnim akcijama „druge generacije“ kada na njih, usprkos „jednakoj socijalnoj distribuciji brigadira“ i „zblizavanju omladine iz različitih socijalnih sredina“ (Droždjek 1980: 21) nisu mogli ići svi koji su to poželjeli.

OD OBAVEZE DO PRESTIŽA

Unatoč zadržavanju kontinuiteta radnih akcija „s partizanskim odredom“ (Supek 1963: 197)⁴ radikalnost razlike između dvije faze možda je najjednostavnije označiti u zasebnoj prevazi, dakako, ne potpuno isključivih termina *obaveze* i *prestiža*. Prvi bi bio pripisiv poratnom periodu i „vojničkom tipu organizacije ili autoritativnom načinu rukovođenja u radnim akcijama“ kada se „patriotizam mjerio dobrovoljnim i prekovremenim radom“, a „nisu bili rijetki slučajevi da su čitave brigade ustajale noću iz kreveta i išle na radilište gdje su nalazile druge na sličnom prekovremenom radu“ (Isto:177-178). Kazivač koji je sudjelovao na „obnovljenoj“ radnoj akciji Autoputa u dva navrata na dionicama Rujiška reka (1959) i Mazarač (1960), bio je vrlo rječit po pitanju doživljaja razlike, kao i nagovještaja prestiža akcijaša:

⁴ Pozivanje na „borbu“ protiv neprijatelja u ranoj fazi njihove organizacije kao i datumi početka i završetka rada, značajne su simboličke koordinate na omladinskim radnim akcijama: „Početak se obično vezivao uz 1. travnja (pruga Šamac – Sarajevo), što je bio Dan omladinskih radnih brigada, ili 1. svibnja, Praznik rada (pruga Brčko – Banovići), a kraj uz 29. studenoga, Dan Republike“ (Nametak 2014: 442).

Jedino o čemu sam – u bljesku sekunde – razmišljao bilo je hoće li mjesec dana na Autoputu biti prevelika cijena za gubitak mjesec dana na moru! Ipak je plivanje, izležavanje na stijenama, sunčanje, zezančija, kartanje s prijateljima, očijukanje s dostupnim i nedostupnim curama bilo privlačnije od znojenja u prašini i kontinentalnoj vrućini jugoistočne Srbije kamo nas je vodila autoputska avantura. No ideja o novom iskustvu morala je prevagnuti. Dva sam puta uzastopce bio na Autoputu i nisam požalio! /.../ *Ali, naš studentski rad na autoputu bio je doista dobrovoljan, opuštajući, „šminkerski“, pravi „boravak u toplicama“, u odnosu na prijašnji neposredno poslijeratni prisilni rad na prugama Brčko - Banovići, Lupoglav - Štalije i drugih. Jedan od sudionika izgradnje pruge Lupoglav - Štalije rekao mi je da je „saki kamik na toj prugi proklet“! I nakon više od pola stoljeća bio je jako uzrujan prisjećajući se situacija koje je proživljavao.* (M. B, kazivač, kurziv A. M.)

No, iako nije sav rad na prvim akcijama bio prisilan,⁵ na onim naknadnim nije za svakog bio *moгуć*. Zbog ogromnog interesa omladine uvodi se princip *selekcije* pa činjenica da je poviše citirani kazivač na dvjema trasama Autoputa sudjelovao kao student, u novom okviru definiranja sadržaja akcije, izrazito je indikativna. Za istu akciju te 1959. godine, izvještava nas Supek, javljalo se od pet do osam puta više omladinaca nego što su ih brigade mogle primiti. Tako su u njegovom istraživanju anketirani komandanti svih brigada „govorili kako se za njihove brigade javljalo do pet stotina i čak osam stotina omladinaca, a mogli su ih uzeti samo 120 pa su stoga vršili selekciju birajući dobre đake i slično“ (Supek 1963: 170). Takvu „probranu“ i selektivnu situaciju potvrđuju izriječkom i nekadašnji akcijaši: „A mnogima je žao što nisu išli, ali nisu mogli ići, postojao je ograničen broj mjesta /.../. Mi smo bili gimnazijalci i ocjene su se gledale, da, nije mogao ići onaj koji je imao jedinica. Samo dobri učenici, ne nužno odlikaši, ali dobri učenici i da bude zdrav“ (S. L, kazivačica).⁶ Iako su Omladinske radne akcije zamišljene djelomično i kao mobilizatori socijalne pokretljivosti, nerijetko identificirane odlaskom iz sela u grad i zamjenom pluga mašinama u tvornicama te opismenjavanjem (usp. Mihailović 1977/78: 42), u kasnijim su

⁵ Vrlo je interesantno detektirati porive za odlazak na radne akcije koji se odista protežu od prisile, preko želje za avanturom, putovanjem, upoznavanjem vršnjaka, stjecanjem iskustva, ali i mogućim *obećanim dobitima* u vidu „patika i plavih radničkih kombinezona, popularnog odjevnog predmeta“ (Popović 2013: 298), kao i micanja s obiteljskog budžeta na mjesec ili više dana. No, važno je ne zapadati u isključivost kada se piše o porivima za odlaskom u pojedinim fazama. Tako će A. H., sedamnaestogodišnja SKOJ-evka, otići bez prisile na prugu Šamac-Sarajevo kod mjesta Osječani unatoč velikoj brizi i neslaganju roditelja: „To što sam ja bila SKOJ-evka, ma ja pojma nemam što je bio SKOJ! Ali, bila sam strašno željna vidjeti svijeta pa sam se prijavila i otišla raditi na prugu. I nisam zažalila“ (A. H, kazivačica).

⁶ Kazivačica je sudjelovala na radnim akcijama Kolašin – Bijelo polje 1964., što je bila dionica izgradnje Jadranske magistrale te na akciji gradnje Savskog nasipa u Zagrebu - Sava 1966. godine.

fazama služile ne samo kao odskočna daska za moguću vertikalnu pokretljivost u društvu, već djelomično i kao „ovjera“ izvrsnosti dijela onih koji su imali biti na istaknutim mjestima u društvu – studenata i učenika-gimnazijalaca, odnosno dodatan izvor njihova prestiža.⁷ Premda Mihailović navodi da je u prvoj fazi sudjelovanja na radnim akcijama 40 000 mladića i djevojaka s radnih akcija direktno otišlo u proizvodnju (Isto: 44), naše dvije kazivačice, akcijašice na Omladinskoj pruži Šamac – Sarajevo i Lupoglav – Štalije, tvrde da iako je obećanja da će nakon povratka dobiti posao itekako bilo, nikada na račun sudjelovanja nisu ništa dobile - „niti posao, a niti one točkice za hranu, tad su bile te točkice. Luk i voda!“ (A. H, kazivačica). No, dok je potonja SKOJ-evka na radnu akciju otišla dobrovoljno, C. D. je na rad na trasu pruge Lupoglav - Štalije bila prisiljena otići:

Pokupili su nas 22. listopada 1950. Navečer su skupili sve djevojke, i bilo nas je puno, bilo je i starih žena, udanih i sve one koje nisu radile su pokupili s autobusom i odveli na prugu. /.../ Tko je bio kući, išao je na prugu, starci su se svi povlačili, a bilo ih je i onih koji su imali 65 godina, kako su psovali što moraju raditi! Ali, bilo je i onih koji su bili prestari za rad, a pokupili su i jednu koja i nije baš bila skroz normalna, ali one su bile u baraci, nisu radile ništa. Ja sam imala 15 godina /.../. Danas mi se čini nemoguće, nemoguće da sam bila tamo ta tri mjeseca. Nisu bili baš ugodni, ne previše (C. D, kazivačica).⁸

Upravo je Lupoglav-Štalije⁹ radna akcija koju je i povjesničar Miroslav Bertoša istaknuo kao bremenitu, odnosno kao najtežu obavezu koju je u Istri predstavljao „dobrovoljni rad na izgradnji Raške pruge od Lupoglava do Štalija (1948-1951), koja je rudnik ugljena povezala sa željezničkom prometnicom prema Divači, Ljubljani, Zagrebu. Taj je teret osobito teško opterećivao istarsko selo s kojega se ‘na prugu’ povlačila najvitalnija radna snaga, pa i u vrijeme intenzivnih poljodjelskih radova. Radilo se na vrlo zaostali način, bez suvremenih

⁷ „Pored privrede“, navodi Mihailović, „tok socijalne pokretljivosti koji vodi preko omladinskih radnih akcija, jeste politika odnosno profesionalno obavljanje politike kao poziva. Omladinska organizacija je stalno imala potrebu da na radnim akcijama proverava potencijalne kadrove i da ih onda uključuje, profesionalno, u rukovođenje organizacijom. Uostalom, određeni vid socijalne pokretljivosti predstavlja i neprofesionalno obavljanje određenih političkih funkcija“ (Mihailović 1977/78: 41). Dakako, pitanje političke mobilizacije omladine i s njom povezane socijalne pokretljivosti ne zaustavlja se na radnim akcijama već se može širiti i ka istraživanju „suparništva između onih na vlasti i njihovog truda da regrutiraju mlade nasljednike i samomobiliziranih izazivača protiv trenutno moćnih“ (Roberts 2015: 4). Za širi kontekst takvih povijesnih i suvremenih mobilizacija u Sjevernoj Americi, Aziji ili Bliskom Istoku vidi Roberts 2015: 4-14.

⁸ Intervju je u svojoj originalnoj verziji vođen na istro-venetskom dijalektu. Ovaj, kao i svi ostali pasusi u daljnjem tekstu označeni C. D. prijevod su autora ovog teksta.

⁹ Ta se pruga dugačka 52,7 kilometara naziva i Raška pruga. Radovi su na njoj započeli u svibnju 1948. a dovršeni su u prosincu 1951. godine. Koristila se za prijevoz boksita, ali napose ugljena i bila jedan od simbola povezivanja Istre s Hrvatskom (Istarska enciklopedija 2005).

strojeva, u svakoj je situaciji trebalo 'podmetnuti leđa', uprijeti rukama i nogama. Dovodilo je to do čestih nesreća na radu, do težih ozljeda, pa i trajnog invaliditeta. – Dio Istrana sudjelovao je i na izgradnji pruge Brčko – Banovići, koja je, premda locirana u Bosni, bila jugoslavenski projekt“ (Bertoša 2007: 385-386). No, bez obzira radi li se o jugoslavenskom ili projektu lokalnijeg značaja, zadiranje u prirodni tjelesni ciklus žena konstanta je koje su se prisjećale i pribojavale i akcijašice na radnim akcijama još šezdesetih godina – „bojali smo se da nam ne stavljaju nešto u hranu da seksualno ne budemo aktivni, čak smo i imali onu pjesmu – „manje broma, više nešto...“ (S. L, kazivačica). Bojazan kazivačice, u ovom slučaju, iako se ispostavio neopravdanim, bio je dijelom naslijeđenog znanja o odnosu organizatora prema, napose, ženskom tijelu, jer obje kazivačice koje su radile na poratnim radnim akcijama gubile su menstruaciju:

Da zatrudnjela je jedna, a brom su nam bacali u hranu mi se čini. Mi nismo imale menstruaciju jer su nam davali u hranu, su nam stavljali da nemamo menstruaciju. I nismo imale menstruaciju, tek kada smo se vratile nam je ponovo došla. (S. L, kazivačica).

Mislim da su nam stavljali nešto u hranu jer se i meni to desilo, ali i mojim sestričnama isto /.../. A bile smo uplašene, bojala sam se išta reći, imala sam petnaest godina i tek mi je počela, ali vidjela sam da mi tih mjeseci [tri mjeseca, op. A.M] ne dolazi. Poslije smo razgovarale međusobno. Shvatile smo što se događa, da. Istina je [da smo gubile mjesečnicu, op. A. M]. (C. D, kazivačica).

Premda su djevojke i žene u pravilu na radnim akcijama bile u manjini (Nametak 2014: 441-442), nisu bile pošteđene „tjelesne politike“ koja je išla ukorak sa „brigadnom izolacijom“ pa se na radilištu nisu miješali s ostalim brigadama: „Ne, ne nismo imali nikoga blizu, nikakve brigade. Bili smo izolirani i stavljeni na to područje, a na drugim područjima su bile druge brigade iz drugih krajeva. S njima se nismo susretali, samo onda kad smo predali prugu Titu, onda smo bili u Sarajevu svi zajedno“ (A. H, kazivačica).¹⁰ Izolacija je brigade stoga u pojedinim slučajevima korelirala s izolacijom i kontrolom seksualnosti, a što je bio slučaj i u ženskim logorima poput Grgura Svetog gdje je „Logorska uprava, prema nekim svjedočenjima, namjerno izazivala izostanak menstruacije posebnim dodacima hrani (brom, arsen, crna alva) i susprezala svaku manifestaciju spolnog nagona

¹⁰ Iako će drugarstvo na kasnijim radnim akcijama postati jedan od „nosećih stupova“ poriva za dobrovoljni odlazak, kazivači svjedoče i prisjećaju se svojevrzne izolacije tijekom onih poratnih koja je gdjekad zadržavala etnički obrazac: „Ma te su brigade bile podijeljene, tri mjeseca jedni, tri mjeseca drugi. A mi smo bili samo brigada Talijana, da samo Talijani, i više-manje nismo kontaktirali s nikime. Nije mi jasno zašto su zvali samo nas Talijane, nije bilo drugih. Mi iz Galižane, Šišana, Bala, Lobarika...“ (C. D, kazivačica). Slično navodi i Supek kroz izjavu veterana ranijih, poratnih, radnih akcija - Ice Blanuše: „Kod nas je sve bilo mnogo strožije. Član jedne brigade nije smio, recimo, da posjeti drugu brigadu, čak ni kad su u jednom logoru“ (Supek 1963: 177).

kako uskraćivanjem drugih osnovnih životnih potreba i fizički iscrpljujućim radom tako i otvorenim napadom na spolni identitet interniraca“ (Jambrešić Kirin 2008: 90). Iako se prve radne akcije u vrlo malo aspekata uopće mogu uspoređivati s kažnjeničkim logorima pa će dio kazivača tvrditi da su se na „radnim akcijama i udebljali jer je hrane i voća bilo u izobilju“, ovakvi primjeri discipliniranja spolnosti, poglavito na poratnim akcijama, mjesta su na kojima se izrazito preklapaju. Ali dok je u kaznionicama rad vrlo često bio u potpunosti beskoristan, na radnim se akcijama, shodno ondašnjem principu koji dobrim dijelom završava prvim Petogodišnjim planom (1952/53), on konstruira kroz princip „viška korisnosti“. ¹¹ No, regrutacija brigadira nerijetko i putem *simboličke retribucije* rezultirala je situacijom da je „gotovo svaki treći radnik na pruži Šamac - Sarajevo ili proglašen udarnikom ili pohvaljen“ (Selinić 2005: 93 usp. Supek 1963: 192-193) te je koegzistirala s prinudnim odlascima na poratne radne akcije. Dobrovoljan se princip na kasnijim akcijama uspostavio kao norma putem, za dio akcijaša, dodatnih uvjeta poput ocjena i zdravlja. Odlazak tada djeluje kao izvor ponosa i prestiža jer, među ostalim, čini i razliku u odnosu na one koji na Omladinsku radnu akciju nisu mogli ići. Upravo je ta oprečna motivacija i emotivna participacija akcijaša, koju bi, ponajviše, bilo pogrešno svoditi na jednoobraznost poriva za odlaskom u pojedinim fazama radnih akcija, ¹² bila u velikom dijelu formativna za njezine sudionike. Još je Pierre Bourdieu pisao da se tijelo tretira kao memorija te da se prakticiranje

¹¹ Pored činjenice da su „udarnički rad i takmičenje smatrani i političkim zadacima“ (Bilandžić 1976: 101) poradi situacije u kojoj se Federacija našla nakon Rezolucije Informbiroa 1948. godine, važno je istaknuti da je onodoban rad dobrim dijelom konstruiran kao antropogonijska, odnosno kategorija koja „očovječuje“. Poznati *motto* brigadira „Mi gradimo prugu, pruga gradi nas“, „Pruga odgojiteljica“, „Kovačnica novih ljudi“ kao i poetizacija rada u, primjerice, mnogobrojnim radovima objavljenim u publikaciji *Na pruži. Zbornik radova književnika iz Hrvatske o pruži Šamac-Sarajevo* (1947.), upravo su rezultat takvog kodiranja, pa će i poratni Junaci rada biti smješteni u samo srce razumijevanja i definiranja pred i post-sovjetske *socijalističke čovječnosti* (Usp. Matošević 2015).

Da Junaci rada nisu bili lako odvojivi od udarničkih postignuća na radnim akcijama pokazuje i članak u Biltenu graditelja Autoputa *Bratstvo jedinstvo* naslovljen *Pokret Alije Sirotanovića na Autoputu*: „Još u danima pred prvu godišnjicu V Kongresa KPJ, u danima velikog takmičenja sa radnim kolektivom na izgradnji Beograda, u nekim omladinskim brigadama i vojnim jedinicama nikla je i primijenjena korisna inicijativa: takmičenje najboljih grupa pojedinih omladinskih brigada ili vojnih jedinica po primjeru naših rudara, po metodi Alije Sirotanovića. U početku te pojave bile su ređe i nisu imale veću podršku rukovodstava. To bi organizirala brigada između sebe, brigada iz istog logora. Kasnije ovaj pokret dobio je svoju masovnu osnovu i sve više postaje stalnom formom rada najboljih na Autoputu“ (Bratstvo jedinstvo 1949: 1, za ovu informaciju zahvaljujem kolegici Reani Senjković).

¹² Tako će kazivač tvrditi da je i njegova „Baka, a koja je imala 72 godine na silu htjela ići na prugu Šamac-Sarajevo. I nikako ju nisu mogli odgovoriti od toga! I navaljivala, navaljivala i navaljivala – a kako da ona sa 72 godine da ide na radnu akciju, i onda su kao, našli su kompromis pa je otišla u Rašu, na Melioraciju Raše! I ona je uredno radila s omladinom na tome“ (R. C, kazivač). Također, mnoge su inozemne brigade radile na radnim akcijama poput one vestfalske u kojoj je sudjelovao i Heinz Hostar, akcijaš koji je ostao živjeti u zemlji koju je gradio na akciji Šamac - Sarajevo, a na odlazak ga je ponukala kaže „sklonost novim doživljajima i avanturama i nije mi trebalo puno da mi zavrtte glavom! Međutim, moram reći da je tada u okupiranoj Njemačkoj vladala velika glad, oskudica i neimaština, da nisam imao što obući, što je bio dodatni, vrlo važan motiv za ono što ću uskoro učiniti“ (Milevoj 1991: 175).

askeze i tjelesne patnje koristi kako bi se proizveli izvanserijski, riječju, izvanredni ljudi /.../. Nerijetko, ljudi pripadništvo nekoj instituciji osjećaju to jače što su bolniji bili obredi inicijacije koju je ta institucija nametnula (Bourdieu 1992: 110). Možda bi Bourdieovu tezu u okviru radnih akcija valjalo proširiti te iskustvu „dvostrukih smjena kako bi se prebacila norma“ (Nametak 2014: 443), nerijetkim ozljedama, intervenciji u prirodni tjelesni ciklus i libido, „strašnim dnevnim vrućinama i hladnoći po noći u Bosni“, „ostajanju na radnoj akciji tri umjesto jednog predviđenog radnog mjeseca“ (A. H, kazivačica), „pljuska kiše po kojem smo radili“ (C. D, kazivačica) koje se u memoriju utisnulo putem tjelesnih napora i nesvakidašnjih podražaja, pridodati i ona iskustva koja redom kazuju akcijaši na kasnijim Omladinskim radim akcijama. Njihovim će svjedočanstvima uvelike dominirati osjećaj ponosa, superiornosti, dodatnog iskustva i, kao što smo već napomenuli, prestiža.

NOVI LJUDI I STRUKTURA PRESTIŽA NA OBNOVLJENIM RADNIM AKCIJAMA

Da bi objasnio razliku između „starih“, „kulučkih i mučnih“ akcija u odnosu na one obnovljene, a na kojima je i sam participirao, kazivač je naglasio i infrastrukturni aspekt, odnosno gradnju objekata na kojoj je sudjelovala njegova generacija:

Velika je razlika između gradnje pruga u razdoblju neposredno nakon oslobođenja 1945. i rada omladinskih brigada u drugoj polovici 50.-ih godina prošloga stoljeća. – Gledajući unazad, gradnja željezničkih pruga pripadala je gospodarskom osmišljavanu napretka po modelu 19. stoljeća, dok je autoput predstavljao uznapredovali iskorak u procesu „modernizacije“ jugoslavenskoga društva 20. stoljeća. (M. B, kazivač)¹³

¹³ Zanimljivo je pratiti konstruiranje ideje „modernoga“ kroz takve usporedbe što, dakako, vrijedi i za modernitet gradnje željezničkih pruga koje su pojedinim akcijašima krajem pedesetih godina morale djelovati „arhaično“. U tu nam svrhu mogu poslužiti književni tekstovi poput onog naslovljenog *Mladi graditelj* Gustava Krkleca gdje, za ovaj kontekst, opisuje indikativnu sliku: „Na uskom bosanskom drumu negdje oko Visokog, bula s feredžom i u dimijama nateže povodac, da skloni mazgu u jarak. Ususret joj juri kamion, natovaren materijalom za prugu. Žalim, što nemam aparat, da snimim taj prizor. To je kao neki *susret prošlosti i budućnosti*. Kamion bezbrižno prolazi, podiže oblak prašine, a bula se uzvrpoljila, zasmetala joj feredža, uzjogunila joj se mazga. Možda bi i opsovala, ali se boji da joj prašina ne uleti u usta. Takvih je slučajeva bilo često. Tko bi ih sve pobilježio? Dabome da ima posvuda, pa i u Bosni, još ostataka ljudi staroga kova, koji gledaju ili naopako ili iz svojih uskih perspektiva. Teško im je shvatiti potrebu širokih kolosijeka. /.../ Slabo bi se on probijao da sluša jadikovke za dunumima, tužaljke za starim, prošlim vremenima“ (Krklec 1947: 85-86). Dakle, svijet moderniteta identificiran sa željeznicom, a koji će relativno brzo od akcijaša „druge generacije“ biti definiran zastarjelim, gradi se i sam kroz usporedbu i kodiranje „onoga što mu prethodi“. U ovom slučaju to su životinjska snaga i žena s feredžom, kontrast koji se morao isticati u usporedbi s mnogobrojnim, napose muškim, do pasa razgolićenim akcijašima čemu, primjerice, mogu posvjedočiti fotografije objavljivane u *Ilustriranom vjesniku* (npr. 25. svibnja i 1. rujna 1946., 10. travnja 1949. Itd.).

Iako je Autoput, vidjeli smo, građen već krajem četrdesetih godina, a željeznica je dobrim dijelom XX. stoljeća bila moderan „simbol novog poretka na zapadu“ (Mumford 2009:367), osjećaj „novih“ akcijaša da su sudjelovali u nečem „posebnom“, vrlo je prisutan. Razloge tomu možemo tražiti u činjenici da su postepenom stabilizacijom ekonomije i gorućih društveno-političkih pitanja, Omladinske radne akcije krajem pedesetih godina pa nadalje ostvarivane kroz ravnotežu između manualnog i kulturno-prosvjednog rada, dok je na onim ranijim težište stavljano na sam iscrpljujući obnoviteljski i graditeljski „besplatan fizički rad u uskoj sferi materijalne proizvodnje“ (Karačević 1959: 64). No, Dragić Karačević vrlo značajno spominje i činjenicu kako se „mora voditi računa o društvenom sadržaju i zadacima sadašnjosti, ne smeju se primjenjivati razvijene forme iz budućnosti, buduće organizacije društva. To bi bilo nerevolucionarno nasilje“. Nekoliko redaka naprijed autor i objašnjava što su to „razvijene forme iz budućnosti“ te dodaje: „Višak rada i društvena podjela rada ne mogu se ukinuti dekretom niti se, kao što smo ranije videli, sličnim putem može postići opšta obaveza rada“ (Isto: 54-65).¹⁴ Iako Karačević dobrovoljan fizički rad omladine interpretira kao onaj koji bi imao „dezalijenirati“ rad i ljude i čija bi finalna destinacijska točka bila „nesputana briga i ljubav prema celokupnoj ličnosti radnika i čoveka uopšte“ (Isto: 73), takvo je vrijeme tek trebalo doći. No, u dobrovoljnom je fizičkom radu krajem tih pedesetih godina na većim, savezним i republičkim, radnim akcijama poglavito mogla sudjelovati omladina, i to, podsjetimo, ne sva jer se na radnu akciju izgradnje Autoputa 1959. javilo „od pet do osam puta više omladinaca nego što su ih brigade mogle primiti“ (Supek 1963: 170; Kovačević 1981: 204). Nagrada za besplatan, volonterski rad, bila je uvelike sama mogućnost sudjelovanja na Omladinskim radnim akcijama jer, iako neki od sudionika tvrde da su se „Pojedini studenti priključili radnoj akciji iz pragmatičnih razloga – prednost prilikom podnašanja molbe za jeftini smještaj u studentskom domu“ (M. B, kazivač) i to „posebno ako su imali onu udarničku kartu“ (S. L, kazivačica), rad

¹⁴ Autor u članku navodi ponešto drugačiji princip od ustaljenog na kojem bi dobrovoljan besplatan rad omladine imao počivati: „Učešćem u dobrovoljnom fizičkom radu, koji neposredno i posredno utiče na čitavu oblast materijalne proizvodnje, naša omladina, u prvom redu ona koja se redovno školuje, u krajnoj liniji, preuzima na svoja pleća deo viška rada koji bi za nju morali da izvrše neposredni proizvođači tj. postaje povremeni produktivni radnik, ili drugim rečima, s obzirom da je njen rad besplatan, a delimično i jeftiniji od plaćenog rada, *povremeno dobrovoljno sama snosi svoju prirodnu potrebu rada*. Time stvara ne samo moralno-vaspitne nego i materijalne pretpostavke svoga i opšte-društvenog približavanja opštoj dužnosti rada s jedne strane, a s druge doprinosi ubrzavanje procesa odumiranja viška rada“ (Isto: 66). Drugim riječima, do ostvarenja „razvijenih formi iz budućnosti“, oni koji se školuju na račun zajednice morali bi to kompenzirati kroz dobrovoljan fizički rad i tako biti vjesnicima razvijenijih formi radnih i robno-novčanih odnosa koji tek, kao opće-društveni, moraju zaživjeti. Time u teleološkom smislu razvoja socijalističkog društva sudjeluju kao humanistička avangarda koja „u vlastitoj snazi i tvrdom naporu, neprestano izgrađuje što svestraniji ljudski (misaono-emotivno-čulni) odnos prema *samom sebi* – čovjeku i prirodi, preobražavajući je u društvene vrednosti i uživajući u njenim lepotama, omladinci angažuju, bogate i razvijaju *svoju celokupnu ličnost*, pa se može reći da je takav rad više nego vesnik, anticipacija budućeg svestranog oslobođenja (dezalijenacije) rada i ljudske ličnosti uopće“ (Isto: 74, kurziv A. M).

je odista bio volonterski.¹⁵ I tu se otvara prostor za govor o radu na Omladinskim radnim akcijama i kao izvoru *prestiza* za „odabrane“ sudionike, a koji sadržajem i strukturom artikulacije nasljeđuje dio „emancipirajućih“ vrijednosnih obrazaca ranog, poratnog socijalizma te, uvjetno rečeno, i „imitaciju“ ili „repetiranje“ modusa produkcije koji su dominirali u neposrednom poraću.

U jednom od rijetkih igranih filmova o jugoslavenskoj socijalističkoj obnovi i izgradnji - *Priča o fabrici* Vladimira Pogačića iz 1949. godine, protagonistica udarnica tkalja Marija na suđenju saboterima proizvodnje, kao odgovor na argument da „iznosi pojedinosti iz privatnog života koji nemaju veze s predmetom rasprave“, kazuje značajnu rečenicu simptomatičnu za period u kojem je film produciran – „Ali, zar vi zbilja mislite da se život može dijeliti?“¹⁶ No, što je to što je „nedjeljivo“, a sastavnim je dijelom stvaranja *novih socijalističkih ljudi* tijekom poraća? U prvom redu to je neodvojivost javnog, radnog i privatnog života, ali koji je sada morao postati kulturniji i uključeniji u političku sferu što je ideal koji se ticao cijelog društva, ali su ga napose propagirali onodobni udarnici i Junaci rada te „pokret, odnosno njegova idealtipska elaboracija, nije ostavljao niti jedan aspekt života, privatni ili javni, nepokrivenim, ne-udarničkim“ (Matošević 2015). Opća kulturalizacija radništva koja je uključivala „donošenje kulture radnicima u formi kina, knjižnica, parkova, čitalačkih kružoka /.../“ (Siegelbaum 1988: 234; usp. Duraković 2010; Kolanović 2011:66), što je uz narative o nužnosti svjesnijeg zalaganja pri obavljanju rada imalo činiti novog socijalističkog čovjeka, čini se da je svoju elaboriranu formu i implementaciju dobila upravo nakon napuštanja tog „sovjetskog“ modela početkom pedesetih godina i to dijelom i tijekom Omladinskih radnih akcija „druge generacije“. Tada je, navodi Supek „period obnove već odavno završen kao i frontovske akcije građana, a radnici su se prestali takmičiti u duhu ‘stahanovizma’ i udarništva“ (Supek 1963: 178). Sad udarnicima bivaju proglašeni ne samo oni koji „pregalački“ rade, već i oni koji se bave kulturnim, prosvjetnim i sportskim aktivnostima:

Ma sve se vrednovalo! Sve je bio rezultat, zato sam ja i spomenuo G. D. jer se vrednovala i izrada panoa gdje su se stavljalje i pjesme i ovo, znači kulturni i zabavni rad. Sve se ocjenjivalo i bilo je jako važno da izdaješ neki list. Jest da je tada bio onaj šapirograf pa se to još onako radilo, ali bilo je pored samog rada na tim akcijama i raznih drugih sadržaja koji

¹⁵ Volonterstvo se u ovom kontekstu poglavito razumijeva kao neplaćena kategorija rada, ali koja volonteru osigurava društveni prestiž i zadovoljstvo osjećajem korisnosti (Hayakawa 2014). Kategoriji volontiranja, analizi fenomena u prvom redu na suvremenim primjerima, posvećen je broj časopisa *Traditiones* 43 (3), 2014.

¹⁶ Toj važnoj replici u filmu prethode kadrovi i dijalog tkalje sa suprugom kako su im „opet propale karte za kino, a otkad su se oženili sve manje vremena provode skupa“ poradi njezinog rada. Kultura je tijekom obnove i izgradnje dijelom želje, koju oni koji odista pregalački pristupaju radu ne mogu uvijek zadovoljiti - ideal balansa između rada, kulture i prosvjete, ne napušta se, samo odgađa.

su ocjenjivani. Prema tome, pored rada na tim radnim akcijama bilo je i raznih sadržaja /.../ pa si imao nogomet, odbojku, košarku /.../. I taj G.D, je dobio 5 udarničkih znački na jednoj radnoj akciji – za kulturu, za informiranje, za sport i za tamo na trasi /.../. Bio je jako vrijedan taj je radio non stop (Đ. P, kazivač).¹⁷

Upravo je to promjena u odnosu na prethodne, poratne, akcije koju Rudi Supek opisuje i analizira u poglavlju „Od autoritativnog ka demokratskom rukovođenju“ gdje se poglavito vrednovao pregalački rad, dok se sad na takvu „kubikašku filozofiju“ (Supek 1963: 194) gleda negativno. Uvedena je cijela niska novih organizacijskih elemenata koja je bliža novom društvenom samoupravnom principu i koja pridonosi demokratizaciji autoritativnog rukovođenja naseljem i brigadama, poput *predsjednika savjeta naselja, predsjedništva brigadne konferencije* ili *savjeta naselja* koji sada preuzimaju i obavezu proglašavanja brigada udarnima, što je prije bilo u nadležnosti Glavnog štaba, a gdje su pak u dovoljnom broju zastupljeni brigadiri pa ocjenjivanje uspjeha i davanje priznanja postaje njihova vlastita stvar (Isto: 190). Također, od 1961. sva se priznanja dodjeljuju samo na kraju smjene, na kraju mjeseca, a ne nakon svake dekade dok titulu udarnika pojedinim brigadirima ne dodjeljuje više Glavni štab pa ni savjet naselja, već brigadna konferencija, to jest, sami brigadiri svojim drugovima, dok Glavni štab ipak daje prelaznu zastavu za najbolje naselje, i to za uspjeh na radilištu i za uspjeh u društvenom životu čime se odaje *jednako priznanje radu na trasi kao i društvenoj aktivnosti* (Isto: 192, kurziv A. M). Drugim riječima, baš kao u idealtipskoj varijanti ranog socijalizma, život se u brigadama na Omladinskim radnim akcijama više „nije mogao dijeliti“. Stvaranje novih socijalističkih ljudi kalilo se kroz amalgam rada na trasi i društveno-kulturne aktivnosti u naselju, a bilo je, početkom šezdesetih godina, stavljeno pod zajednički nazivnik priznanja i pohvala brigadama i pojedincima – udarničkim titulama i prelaznim zastavicama – za cjelokupni trud tijekom jednomjesečnog boravka na ORI. Zamjena „borbenog stila“ onim „demokratskim“ zapravo je u mnogočemu, piše Supek, bila zamjena akcentiranja „savladavanja jedne *vanjske zapreke* – društvene ili prirodne“ onim „*unutrašnjim zaprekama* u društvu, koje se očituju u postojanju raznih predrasuda, ideološke zaostalosti i određene psihologije mladih ljudi, a traži također jednu vrstu borbenog stila, takvog koji zahtjeva borbu mišljenja, dakle razvijanje unutarnjih demokratskih odnosa, a ne slijepu disciplinu“ (Isto: 196-197).¹⁸

¹⁷ Kazivač je sudjelovao na radnoj akciji Sava 1971. i 1972. godine i u Bjelorusiji, u sklopu gostujuće radne brigade, na jezeru Naroč 1975.

¹⁸ Takvu „demokratičniju“ atmosferu potvrđuje i predradnik brigade *Glas Istre* na radnoj akciji Sava '72 koji je u svoju „ulijenjenu, odnosno malo zaljubljenju“ brigadu uvodio disciplinu više kroz „razgovor nego kroz kažnjavanje! Uvijek sam ih potkupljivao nečime – koka-kolom ili nekim drugim pićem ako budemo prvi. Ili svima sam obećao kutiju cigareta koji su pušili, a drugima nešto drugo. E tako, na različite načine, ali sam ja navečer uvijek razgovarao s njima o svemu i da se u njih nekako usadi ta volja, da im nije svejedno! Da im bude stalo, da kad se vratimo da možemo govoriti da smo jako dobri. Jako puno razgovora je bilo i međusobno povjerenje jedan u drugoga, nisam ja nikakvu

Odgojni je aspekt rada na radnim akcijama prisutan od samog početka njihovog organiziranja, što je isticao i sam Josip Broz: „Uvijek sam isticao da je to kolektivno učesće u izgradnji naročito značajan oblik vaspitanja omladine, uključujući i samoupravljačka znanja“ (Tito prema Nametak 2014: 439). No, da bi zaživjele mimo primata „golog rada i bitke s kubcima“ odnosno u jednakoj mjeri bio zastupljen i njihov političko-odgojni karakter, bilo je potrebno dočekati njihovu kasniju fazu. Ipak, osjećaj brigadira-akcijaša iz tog perioda govori u prilog tezi da su mnogi među njima „socijalistički odgoj“ mogli razumijevati slojevitije:

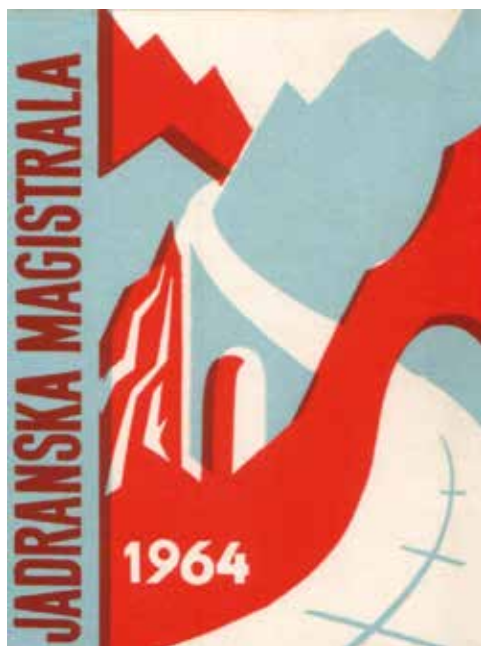
No, Autoput '59. i '60. – na kojima sam ja sudjelovao – bio je više *dokaz da u socijalizmu (i budućem komunizmu) može biti bez velikih trauma uspostavljeno ravnotežje između fizičkog i intelektualnog rada, te da je najvažnije da studenti – budući intelektualci – shvate ljepotu i dubinsku vrijednost motike, čekića, krampa, lopate l...l. No istodobno je na scenu političkoga i javnoga života nastupao novi naraštaj, koji je „radnu akciju“ nastojao osmisлити kao mjesto lagodnog opuštanja, druženja, „njegovanja vrijednosti“ onakvoga socijalizma kakvoga bismo mogli zavoljeti l...l* (M. B., kazivač A. M.).

Motika, čekić, kramp i lopata koje kazivač spominje, kao i *karijole* kojima se radilo, konstantna su oruđa korištena na radnim akcijama u izvršavanju zadataka. No, dok je tijekom poraća korištenje „primitivne mehanizacije“ proizlazilo iz samih manjkavih mogućnosti da se osigura suvremenije oruđe, zadržavanje istog principa u naknadnim dekadama ipak mora biti interpretirano ponešto drugačije. Složimo li se s tezom da „Tehnologija nije samo sredstvo. Tehnologija je način otkrivanja“ (Heidegger 1977 :12), moramo se zapitati što nam takva „tehnička anakronija“ otkriva u kontekstu kasnijih Omladinskih radnih akcija. Ona zasigurno znači naglašavanje kontinuiteta s ranim radnim akcijama u promijenjenim društveno-političko-ekonomskim okolnostima, a koji se očituje i u proglašavanju najboljih pojedinaca i brigada još uvijek – *udarnima*. No, možda i važnije od potonjeg, ona upućuje i na pokušaj zadržavanja utjecaja na omladince kroz *manualnost* u odnosu na suprotstavljanje *prirodi*. Osjećaj da se prirodu može modelirati, podređivati vlastitoj volji bez složene mehanizacije, sastavni je dio rane socijalističke artikulacije rada na kojem su, među ostalim, počivali i radni uspjesi oglednih radnika - Junaka rada (Matošević 2015: 196-197). Stoga se o kasnijim radnim akcijama gdje omladina „odabire radne akcije koje pretpostavljaju rad u prirodnim uvjetima i borbu s prirodnim elementima“ (Supek 1963: 92) još uvijek može

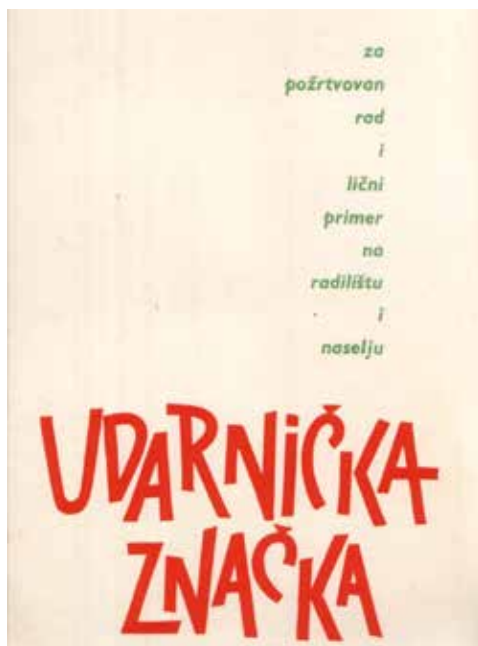
strogoću uvodio niti kažnjavao l...l. A i kad je rođendan imao netko, pa se nađe i malo napije. Taj ga dan pustiš u baraki, da ju sređuje ako se napije jer da tu primjenjuješ kažnjavanje u tim slučajevima ne valja, tu treba biti, onaj tko vodi brigadu mora biti puno iznad njihovog mentaliteta i poznavati mentalitet tih mlađih. Onda moraš dobrotom dobit čovjeka, a ne kažnjavanjem. I onda se sam nudi da bude još bolji, a ne da ga ti tjeraš“ (Đ. P, kazivač).

govoriti kao iskustvu koje je moglo voditi u nesvakidašnje srce radnog heroizma do kojeg se dolazi gotovo golih ruku, ali sada u vrlo kontroliranim, gotovo „bezopasnim“ uvjetima. Ipak, ideja o organiziranim Omladinskim radnim akcijama kao „anticipaciji budućeg svestranog oslobođenja“ (Karačević 1959: 74), a koja se izvršava „oruđem jučerašnjice“ govori u prilog opstojnosti ideje da je nulta točka socijalističkog rada – manualni rad i koji je kao takav imao biti „ovjeren“ akcijaškim žuljevima: „Ja sam završila gimnaziju, a u gimnaziji baš i nije bilo žuljeva! Ali je vladala tako neka psihoza – ajde, ajde idemo radit, nabit žuljeve“! (S. L, kazivačica). Osjećaj da je radni heroizam, suprotstavljanje prirodi što ujedno znači i razvitak vlastitih „potencija koji spavaju“ (Sutlić 1974: 12) nadohvat ruke, ipak je u naknadnom periodu, tvrde kazivači, bio ponegdje nagrižen idejom da pregalaštvo sada znači nešto drugo:

Izrijekom se izgovarala parola: *dat ćemo sve od sebe, ali se pri tom mislilo – onoliko koliko možemo.* (...) (M. B, kazivač, kurziv A. M)

Slika 4. Knjižice ORB Jadranska magistarala 64 i Sava 66 Sonja Lovrečić.

Slika 5. Sava 66 priznanje uz značku Sonja Lovrečić 2.

ZAKLJUČAK

Organizacija i sadržaj Omladinskih radnih akcija pratili su kvalitativne i kvantitativne promjene u društvu koje su i same gradile, bilo kroz infrastrukturne projekte ili – ne manje važno - odgoj socijalističke omladine. Danas, s odmakom od nekoliko dekada naspram tih istih akcija, možemo potvrditi točnost zaključka do kojeg je došao Rudi Supek 1963. godine kada je pisao da „društveni utjecaj ne prestaje djelovati na svršetku jedne kolektivne situacije koju smo kao eksperimenat razgraničili vremenskim promatranjem. Pod drugim okolnostima ili uvjetima života dolazi redovno do izvjesne asimilacije nekog doživljaja, nekog kolektivnog iskustva, a time i do procesa sazrijevanja stavova“ (Supek 1963: 140), ali mu možemo još ponešto i pridodati. Nastavljajući istraživanje, kroz razgovore s nekadašnjim brigadirima, akcijašima, zaključujemo da su „njihovi za vrijeme socijalizma sazrijeli stavovi“ i danas izraziti i nipošto neutralni – oni, s jedne strane, očekivano bride po granici nostalgije izraženoj kroz tvrdnje kako su „današnje generacije zakinute i osiromašene jer na akcije ne mogu ići“ (S. L, kazivačica) te kako bi i „danas klinici išli na radne akcije, samo da im se to ponudi!“ (Đ. P, kazivač), dok s druge zadržavaju kritičnost prema „autoritativnom“ i prisilnom odnosu koje su na akcijama iskusili. Upravo se na tim mjestima javljaju i strategije otpora naspram osjećaja nametnutog rada kao i, primjerice, kako kažu kazivači - „komunističkog drugarstva“. U prvom slučaju nadomjestak za osjećaj nepravde bile su „psovke i poneki nedozvoljeni odmor kada predradnici nisu gledali“ (C. D, kazivačica), dok je u potonjem slučaju dojam „dirigirane solidarnosti“ umetnut u granice osobne kontrole:

Osobita se pozornost polagala uspostavljanju „drugarstva“. Pod tim se, uz univerzalne vrline kao što su tolerancija, pomaganje slabijim, dijeljenje hrane i potrepština s onima koji nemaju podrazumijevalo i „komunističko drugarstvo“ koje je proizlazilo iz ideološke solidarnosti. Gotovo su svi brigadiri i veliki dio brigadirki pušili Moravu, Drinu, Dravu. Iako nisu redovito kupovali, već „žicali“ cigarete od drugih. Osobno nisam pušio, no moji su prijatelji pušili i sjećam se epizode kada je svako jutro neki student iz naše sobe dolazio po cigaretu. Nakon sat vremena pojavio bi se opet, pa onda opet. Moj mu je prijatelj rekao: „znaš što, ti ćeš svako jutro od mene „sledovati“ jednu cigaretu; ne moraš me ni pitati, samo dođi i dobit ćeš je, ali se za ostale pobrini kod drugih“. To je bio suštinski model „drugarstva“: ne odbiti molitelja, ali ga uklopiti u racionalne okvire. (M. B, kazivač)

Plastičnost povišeg kazivanja govori u prilog činjenici da se iskustva na radnim akcijama, koje nerijetko imaju snažnu formativnu i identifikacijsku ulogu u životu nekadašnjih akcijaša, ne zaboravljaju. Poput služenja vojnog roka i naknadnih „vojničkih priča“ (Petrović 2011: 413), njihova je uloga i ona „institucije prelaska“, jer tko je postao udarnikom na

radnoj akciji nije ostajao neprimijećen: „nije to bio nikakav poseban tretman, ali u društvu su govorili, evo, ide udarnik!“ (S. L, kazivačica). No, mimo osjećaja osobnog prestiža, akcijaško iskustvo nadilazi svoju individualnu kao i povijesnu dimenziju jer i danas čini „os“ oko koje se dio nekadašnjih omladinaca okuplja u fizičkom ili, češće, virtualnom obliku.¹⁹ A shodno uvijek naglašavanoj, iako u većoj ili manjoj mjeri realiziranoj odgojnoj dimenziji druženja i drugarstva, o tim se kongregacijama možda može govoriti i kao jednoj od naknadnih potvrda uspjeha poglavito „novih“ Omladinskih radnih akcija.

LITERATURA

- Bertoša, Miroslav. 2007. *Kruh, mašta & mast: Prizori i memorabilije o staroj Puli 1947–1957*. Zagreb: Durieux.
- Bilandžić, Dušan. 1976. *Društveni razvoj Socijalističke Jugoslavije*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Bourdieu, Pierre. 1992. Što znači govoriti: Ekonomija jezičnih razmjena. Zagreb: Naprijed.
- Droždjek, Drago. 1980. *Omladinska radna akcija „Sava“ 1960-1979*. Zagreb: Gradska konferencija SSOH.
- Duraković, Lada. 2010. *Ideologija i glazbeni život: Pula 1945-1966*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- Gillette, Arthur. 1968. *One Million Volunteers: The Story of Volunteer Youth Service*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hayakawa, Tomoko. 2014. Selfish Giving? Volunteering Motivations and the Morality of Giving. *Traditiones* 43 (3): 15-32.
- Heidegger, Martin. 1977. *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York and London: Garland Publishing.
- Istarska enciklopedija*. 2005. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Jambrešić Kirin, Renata. 2008. *Dom i svijet: O ženskoj kulturi pamćenja*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Karačević, Dragić. 1959. Dobrovoljni fizički rad omladine – sekundaran proizvođač oblik oslobođena rada, *Naše teme* 3: 64-74.
- Kolanović, Maša. 2011. *Udarnik! Buntovnik? Potrošač... Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije*. Zagreb: Ljevak.
- Koren, Snježana. 2013. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa.
- Kovačević, Ljiljana. 1981. Auto – put bratstva i jedinstva. U: Ljiljana Kovačević (ur.), *Jugoslavija 1941-1981*. Beograd: Ekspost press, 204–205.
- Krklec, Gustav. 1947. Mladi graditelji. U: Marijan Matković (ur.). *Na pruzi: Zbornik radova književnika iz Hrvatske o pruzi Šamac-Sarajevo*. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 75–86.
- Levinas, Emmanuel. 2003. *On Escape/ De l'évasion*, Stanford: Stanford University Press.
- Matković, Marijan (ur.). 1947. *Na pruzi: Zbornik radova književnika iz Hrvatske o pruzi Šamac-Sarajevo*. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske.

¹⁹ Poput: Bilten ORA SFRJ. Leksikon omladinskih radnih akcija. Dostupno na http://bilten-ora-sfrj.com/public_html/index.php (zahvaljujem kolegici Reani Senjković na ovoj informaciji).

- Matošević, Andrea. 2011. 'Život je radostan drugovi udarnici!': O 'žrtvovanoj generaciji' demijurga socijalističkog etosa. U: Ines Prica i Tea Škokić (ur.), *Horror-porno-ennui: Kulturne prakse postsocijalizma*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 219–243.
- Matošević, Andrea. 2015. *Socijalizam s udarničkim licem: Etnografija radnog pregalaštva*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Mihailović, Srećko. 1977–1978. Omladinske radne akcije, tok socijalne pokretljivosti. *Obrazovanje i rad*. 4: 39–46.
- Milevoj, Marijan. 1991. *Do socijalizma i natrag: Labinska novinska kronika 1945-90*. Labin: Labinska komuna.
- Mumford, Lewis. 2009. *Tehnika i civilizacija*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Nametak, Muhamed. 2014. Uloga omladinskih radnih akcija u stvaranju socijalističkoga društva u Bosni i Hercegovini 1945.–1952. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 3: 437–452.
- Petrović, Tanja. 2011. Šta će nama vojničke priče?: Sećanje na JNA na prostorima bivše Jugoslavije. U: Ines Prica i Tea Škokić (ur.), *Horror-porno-ennui: Kulturne prakse postsocijalizma*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 413–439.
- Popović, Dragan. 2013. Omladinske radne akcije kao ideološki (udarnički) turizam. U: Hannes Grandits i Karin Taylor (ur.), *Sunčana strana Jugoslavije: Povijest turizma u socijalizmu*. Zagreb: Srednja Europa, 289–313.
- Portelli, Alessandro. 2003. What Makes Oral History Different. U: Robert Perks and Alistar Thomson (ur.), *The Oral History Reader*. London i New York: Routledge, 63–75.
- Roberts, Ken. 2015. Youth Mobilisations and Political Generations: Young Activists in Political Change Movements during and since the Twentieth Century. *Journal of Youth Studies*, 1–17.
- Selinić, Slobodan. 2005. Omladina gradi Jugoslaviju: Savezne omladinske radne akcije u Jugoslaviji 1946-1963. *Arhiv* 4 (1/2): 87–100.
- Siegelbaum, H. Lewis. 1988. *Stakhanovism and the politics of productivity in the USSR, 1935-1941*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Supek, Rudi. 1963. *Omladina na putu bratstva: Psiho-sociologija radne akcije*. Beograd: Mladost.
- Sutlić, Vanja. 1974. *Praksa rada kao znanstvena povijest: Ogledi uz filozofijsko ustrojstvo Marxove misli*. Zagreb: Kulturni radnik.
- Švabić, Mihajlo. 1979. Omladinske radne akcije – škola socijalističkog vaspitanja. U: Niko Milovanović (ur.), *Revolucionarni put Partije: Šezdeset godina razvoja i borbe KPJ (SKJ) i SKOJ-a*. Split: Komitet organizacije SKJ u JNA i Politička uprava SSNO, 266–272.

KAZIVAČI

- A. H, rođena 1929.
- C. D, rođena 1935.
- Đ. P, rođen 1947.
- M. B, rođen 1938.
- R. C, rođen 1934.
- S. L, rođena 1946.

TISAK

Ilustrirani vjesnik, Sa pruge Banović-Brčko. Zagreb, 25. svibnja 1946.

Ilustrirani vjesnik, Omladinci Novosadske radne brigade polažu kolosijek na Omladinskoj pruzi. Zagreb, 1. rujna 1946.

Bratstvo jedinstvo. Bilten graditelja autoputa „Bratstvo jedinstvo“. Pokret Alije Sirotanovića na Autoputu, Nova Gradiška, br. 74, 1. rujna 1949.

Ilustrirani vjesnik, Omladinac na Autoputu. Zagreb, 10. travnja 1949.

FILMOGRAFIJA

Priča o fabrici. Vladimir Pogačić. Zvezda film, 1949.

INTERNET

Bilten ORA SFRJ. Leksikon omladinskih radnih akcija. http://bilten-ora-sfrj.com/public_html/index.php

YOUTH LABOR ACTIONS: CONTINUITIES AND DIFFERENCES IN LABOR BRIGADE MEMBERS' EXPERIENCES

Even though youth labor actions (drives) are a pre-communist / socialist phenomenon that were first manifested during the Second World War, such actions played a significant role during the entire lifespan of Yugoslavia. From the very beginning, they had a stratified purpose: to build infrastructure through volunteers' mainly manual labor (e.g., railways, highways, roads, buildings, and other infrastructure were erected in this way). Some of the best-known projects constructed through youth volunteerism are railroad lines (from Brčko to Banovići, from Šamac to Sarajevo, and from Lupoglav to Štalije) and highways (the Highway of Brotherhood and Unity from Ljubljana, Slovenia to Gevgelija, Macedonia; the Adriatic Highway, etc.). On the other hand, their role was explicitly educational: participants had to build and forge new socialist youth, men, and women, not only through hard work, but also through educational, political, and cultural improvements that had to be offered through courses held at the worksites. However, although more than two million Yugoslavs participated in these labor actions, the differences between the "qualities" of their participation are significant. Informants' experiences (i.e., those young men and women that participated, sometimes more than once in these organized labor actions are particularly useful in distinguishing differences between the "first" actions after the Second World War and the "revived" labor actions starting in 1958. The first ones were often, but not always and exclusively, characterized by difficult "double-shift" work and sometimes forced departure to worksites. This was the period of authoritarian organization and articulation: many women stopped menstruating and lost their libido because their food was laced with bromine. The friendship that became one of the most distinguishing traits and, as brigade members relate, motivations to leave for a summer labor adventure during the revived actions, was almost forbidden in those held after the Second World War. In a word, even if those labor actions had to combine work, education, and culture, the emphasis was definitively placed on work. There was little time for anything else when they had to work "double shifts." These are just some of characteristics that, starting in the late 1950s, created a feeling among brigade members that their work was "relaxing, fancy, and a real spa treatment if compared to previous labor actions" This is the time when a

feeling of prestige was created among volunteers because, again in contrast to previous actions not everybody could leave for a now strictly “one-month labor adventure,” whereas brigade members in previous drives remained for up to three months on a leave that was, they say, unplanned. Now only university students and high-school students that had good grades (and healthy ones) could leave and gain first-hand shock-work experience. It is exactly the prestigious title of “shock-worker” that, combined with the technical dispositive of work for the majority of brigade members (pick, hammer, shovel, and wheelbarrow), represent a continuity between the first labor drives and their “revived” versions. However, this “technical anachronism,” as I have named it, also means that “socialist labor heroism” was mainly codified through direct contact with nature and man’s efforts to change it and to subordinate it to its own will, even when the technical preconditions to do so were much more developed. However, again in comparison to the immediate postwar labor actions, these were danger-free and better developed around a balance of manual work with educational, political, and cultural improvement that was promoted through courses after the six-hour work-shifts. Shock-work brigades could now only be joined by individuals and groups that gave their best at work and in their labor, combining this with “social activities” in brigade members’ camps. The conclusion drawn in this article is that youth labor drives/lacions were a significant event in brigade members’ lives. Just like the army and stories that go with it, labor drives have a significant place in the life of all the informants; whether pleasant or unpleasant, or voluntarily or forced, they were the framework through which these people interpreted the larger system that gave rise to these labor actions.

Although this text examines a historical phenomenon, it was written using ethnological and oral history methodology. I interviewed six male and female brigade members that participated in immediate postwar and “revived” labor actions. Despite the small sample used for this text, it is representative and “original” because some facts, confirmed by multiple informants, were never officially recorded. This human-oriented research is one of the aims of the project “The Making of the Socialist Man. Croatian Society and the Ideology of Yugoslav Socialism,” which fully funded this research.

Dr. Andrea Matošević, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
amatosevic@unipu.hr